

28.

1. Հայ. «Եր» (« կամ է- արմ. ») *sathúros, sathúris-էն է, *d,th* փոխով առ. արմ. *sed- նաորի, (բառը արանս-հայ-ի մէջն ալ նոյն ձեւով եւ նշանակութեամբ ներկայ է):

2. Տրանս-հայ. պղպ- նանս՝ մեծ հայր (աշխ. պղպ) եւ խաւս «մեծ մայր» (աշխ. խաւ) կը նշանակէ: Տրանս-հայ-ի մէջ յառաջ եկող պղ- պ-ն եւ խաւս եզ. սեռ-ի ու-ով չընտած բառեր են, որոնց առաջ միայն եզ. սեռ. հորով եղած ընտել, յետոյ իբր եզ. ուղղ-ներ գործածուած էին:

3. Հայ. պղպ-ի հաւելելով մի եւ նոյն կրկնարմ. է եւս ձայնաւորական, փոխով, հոման. տերիս = քորիս (յուն. *κείρω* բայտ *Meillet-ի*):

4. Հայ. իւ- (եզ. սեռ. կուտ) եւ իւյ հագեր. բառեր են, որոնց վրայ հոման. † Hübbschmann, Arm. Gr. 1, 461 (համ. 215), Uhlenbeck Սկր. համանա. բառք. 816 եւսյուն, Bartholomae, իւյ ձեւը ճիշդ *guyō-էն կը բացատրէ (այսինքն օս-էն պ-ով), իսկ հայ. իւ- (իւ-ն) ձեւերուն մէջ եւ *guyōs (**guyōsjo*)-ն կը տեսնենք:

5. Հայ. իւղնոս արանս-հայ. ի իւղնոս (*gi t'āyūnos*) եւ իւղնոս կուտ-ով, խաւս-ի տեղ արանս-հայ. ի իւղնոս կը գործածուի խաւս-ի տեղ կուտ-ով:

6. Տրանս-հայ-ի մէջ իւլը (*gat'a*) մի եւ իւլի մի «lard» վրայ-ի տարբ. (*dari*) եւ տարբ. (*dareyan*), ալ պահած են ի միջն պլոց իրեն հին հայ. ձեւեր եւ նշանակութիւններ, առանց տեղ ապաւ. օտար բառերուն գործածութեան:

(Հարան-իւլ):

ՈՒՅՆՈՅ ԳՆԱԿԱՐԱՐՈՒՄԸ

Գ Լ Ո Ւ Ի Վ

Ունայ Բարբառ-ին թեւոյն-Բարբառ-իննէն:

(Հարան-իւլ-ն):

40. Այս բարբառին չափազանցութեան ձեւերուն մէջ եւս կան շատ մը վայելուչ եւ ուժեղ բացատրութիւններ, զ. օ.

— Երով տուն ծով էգի (ա հագին ըն- դարձակութեամբ):

— Կթնուց (կուտ) մի տղն:

— Փարթը բերանը կու գայ:

— Մագիս դիմովը վաքք իմ արեր:

— Օրս տարի է էղեր (սպասելով):

— Գետը լեցնես՝ գետը կու կոյնի (զաւակ- ներս այնքան շատ են):

† «պղպ-ն», օրհնակ յիշատակի Յովնանի Ու- իրիվան (*Ötjes János*) էր:

— Մեռելը կու ինտացնէ:

— Բեզ թապախը կու գնէ կ'ուտէ (քեզմէ շատ հարուստ է):

41. Շատ յաճախազէպ են փոխարինա- կան բացատրութիւնները եւ ընդհանրապէս անոնց իմաստը պայծառ է: Կամանութիւնները առնուած են հանքային եւ բուսական աշխարհէն ինչպէս նաեւ կենդանեաց, զ. օ.

— Խոտը ձիուն ագիքն է, ձին անութի ժուռ կու գայ:

— Կոտիկ հաւուն պոչ կու գնէ (խծբոյ է):

— Անոր առդայ չի կրնար բանեցնել:

— Խորտու միս կ'ուտին: Խորտ կ'ուտին:

— Անոր թեւովը կու թռչի:

— Ուր ուր (որ) ուտէ, հոն կու հաւէ:

— Կուտէ՛քը կուտ կու ցանէ:

— Խոտի կուտ է (բթամիտ, պարզամիտ):

— Բարերուն կարաւ մարմանդը հապս ին արեր:

— Թեպուն թեպուն մի ընէր (սերունդ մի թողոր):

— Կթիգ գետինը մի կթեր:

— Աչքին փուշ է եղեր (անոր նախան ձին նշաւալ):

— Արեւն քարին վրայ է (շատ ծեր եմ):

— Կոյուն տէրը էմմեն օր մանուն չուտեր:

— Խոտը ընկողը մախ(ա)թով կու փորին:

— Թափած եղը չի տողուրուիր:

— Ըռատ ջուրը տեղ չի պարտըկիր:

— Բաքին կու տայ (արթնաց ծածուռ- թեամբ):

— Գուն վերի արտին ցորենն ես:

— Խորաւ հետ եղ ու մեղը (մեղը) ին:

— Խորաւ հետ սիրն ու բիրն ին:

— Զորենին մէկ առու շերթար (անհա- մաձայն են):

— Օնցեր ինք ըռատ առուէ, ագուգ(ա)ին ջրերն ինք մնացեր (շատ աւելի բարձրիկ էինք ատենք):

— Զուրը պատն ի վեր տի հանես:

— Երես տուանք, աստառ կ'ուզէ:

— Մուտը կ'ելլէ, բոցը չեղեր (վշտը չի պատմեր):

— Մուտն ու բոցը կ'ելլէ (կը հասաւէ կ'ողբայ):

— Պօշ (պարապ) նետեց, լեցուն բռնեց (ձկնորսի պէս):

— Փետտաի կոթ մի չեղաւ (տղան բանի չեկաւ):

— Էլը տի գնին (պիտի խայտառակեն):

— Չազը կ'ելէ մարը կ'ուտէ:
— Պաշ թանիրէն տաք հաց:
— Մսկեր է (բամբաստող):
— Պոչին վրայ մի կոխեր:
— Պու թուի (կատուի պէս):
— Բրդերը անկուեցան (կատուի պէս):
— Ուուտ չի տի կապէ (բոյսի նմանութեամբ):

— Միջերնուն սեւ կատու է ծնցեր (կին մը զանոնք իրարմէ գծաեցուցեր է):

— Սեւ օձը քովն է մտեր (իր կինը ինկը դարձուցեր է):

— Սալը գոռաւն ի քէն սալվըմն կու գոռայ:

Քանի կապու էր հղեր, մուկ մի բռնեց, ցնծեր կոթին վրայ բերաւ:

Քինթ ու բերան է գրեր (չէնքին, եւ այլն):

Քեթին չի դրաւ (չի հաւնեցաւ, հոտու տելի ծաղկի նմանութեամբ):

Քինթ ու պինչ կ'անէ (անանց նմանութեամբ):

42. Հեգնական եւ երգիծական բացատրութիւններն արտասովոր ուժեղութիւն ունին շատ դէպքի մէջ. զ. օ.

— (Մեղայ, Տէր) ցնծին ալ կոթ ես դրեր:

— Կարգն առեր է (գնովցիներ է, եկեղեցական կարգ յանկարծ առած մարդու պէս հեղինակօրէն կը խօսի):

— Չին հարցեր թը դռն ալ շուն ես թը կատու ես (զինքը բնաւ չեն մեծարած, մարդու տեղ չեն դրած):

— Ո՛ր քարն ուր (որ) ամուր է, թող երթայ գլոխն ան քարին զարնէ (թող դիմէ իր ապականած մարդոցը):

Ուրի տուն մի կայ, քըզ գլոխս մեծ է, փառքն ու պատիւը տուի (հշտամբէցի):

(Օծեցի (սաստիկ յանդիմանեցի):

Մարոնցս տունն հեռուն պիտէր, պարծեւնալու ալ ի՛նչ պիտէր:

Հաց ու գինի ունիս իմ սերը գուն ես, հաց ու գինի չունիս իմ գեւը գուն ես:

43. Առակաց եւ մանաւանդ սասացուածոց մէջ կը գտնուին այնպիսիներ ալ որոց իմաստը բացայայտ չէ: Ասոնք երկու կարգի կրնան բաժնուիլ: Ոմանք բանաձեւին կարճ եւ կտրուկ ըլլալէն աղտու կը ձնան, եւ ոմանք ալ յատուկ դիտումով խրթին չինուած են որպէս զի ներկայ գտնուող մանուկները չհասմանն: Քանի մը օրինակներ երկու կարգէն եւս:

Գլխն է փոքը: Շատ խրթին է, հանելուկի մը պէս, եւ պատահներն անգամ կը վրիպին անոր մեկնութիւնը տալէ: Այս խօսքը կ'ըսուի այն անձին նկատմամբ որուն խորհուրդ եւ խրատ տրուած է եւ սակայն չէ ընդունած, չէ համոզուած: Ուրեմն գլուխն ի փորը, այսինքն թող գլուխը իր փորին դնէ (որ աւելի մեծ է քան գլուխը) եւ անոր խրատին մտիկ ընէ:

Գլխն է Խոբը: Աս ալ առեղծուածի մը պէս դժուար է, եւ կինները կը գործածեն առանց իրենք իսկ յստակօրէն հասկնալու: Սակայն խուզարկու ուշագրութեամբ մտիկ ընելով անոնց խօսակցութեանը՝ կրնանք նշմարել, խօսքին մասնաւոր պարագաներէն, թէ ինչ ըսել է: Մասնակամարդ կնոջ մը պղտիկ տղան մտեր է, ասոր վրայ կը խօսակցին, եւ երկու մեծ տիկինները մտերմօրէն կարծիք կը յայտնեն թէ դեռահաս է կնոյր, կրնայ նորէն յղանալ եւ մայր ըլլալ, իրեն համար շատ պիւրին է. եթէ բարձ մը չգտնէ որուն վրայ գլուխը դնէ ու պառկի, կրնայ քարի մը վրայ դնել — գլուխն ի քարը (թող դնէ):

Կեօնի է ու չլնի է: Մուծ խօսք մը որ կը գործածուի այս մտքը թէ ան անձը որ հիմա այս րանը կը քննադատէ, կամ մեր աղկանը կամ զաւկին համար խիստ դատողութիւն մը կ'ընէ, ինքն ալ պիտի ունենայ, իր կարգին, մեր փորձառութիւնը: Կարկիկ է (հիմա) այսինքն մանուկը ներսն է, իր կախուած, ծածուկ եւ անախտանքի, բայց քիչ ատենէն պիտի ծնանի ու մորը շալակը պիտի էլէլ, եւ ամէն դէպք պիտի տեսնէ զայն:

Վոյ ըսեալ է Վոյ դնալ: Ելի կնոջ ուղղուած բարեմաղթութիւն է. դիրքին ծննդաբերութիւն մ'ունենաս:

Հարոյն ոտիքը ուղան է: Հարսին մահուան համար շատ երկար սուգ չեն պահեր, տղանուն ուրիշ հարս մը կ'առնեն: Իրենց բողբ սուգը կը կայանայ հարսին մահած օրը տրուելիք ընթրիքին մէջ:

Հարսն է հարսան, աղան է փորսան: Հոս ալ բաղդատութեան դրուած են հարսն ու տղան. հարսը դրսէն, ուրիշ ընտանիքէ մը կ'առնուի, դիրքին է գտնել. բայց տղան դժուարութեամբ եւ ցաւով կը ստացուի: Մեկը հորէն հանելու պէս է, դիրքին, եւ շատ կը գտնուի. միւրը՝ միւր մարմնէն է եւ շատ թանկ է:

1 Անշտ է հարսան ալ կը ըսուի, եւ քանիկան զայն իրեն իսկապէս սեռն է իր գրքին մէջ, բայց սեռն է յայտնապէս, զի բաղդատութիւնը հարսն է, տղան մէջ է: այլ հարսն է, տղան:

Սերը ուր է, որտեղ է, ըստ մերձ ազգականներու միջև եղած ծանր գծառնական, թշնամութեան նկատմամբ կ'ըստի։ Սերը սուրի փոխուած է, եւ արիւնը իւր թէ ջուր եղած է, իր սիրաշունչ զօրութիւնը կորուսած է աւնոց մէջ։

Ինչու լուսնի ու քաղի տեղի։ Ազգական մը գեղեցկութիւնը գովելու համար կ'ըստի։ Այս խօսքին մէջ լուսնեայ բառին տեղ պարզ «լոյս» բառը դրուած է, եւ կը նշանակէ լուսնոյ գեղեցկութիւնը՝ ինքնորոգ օրը։ Ազգիկը այնքան գեղեցիկ է որքան լուսնը՝ ինքնորոգ օրը, եւ ինչպէս բարի արեւը, որպէս թէ անոնցմէ, իւր մօրմէ ու հօրմէ, ծնած ըլլար այս աղբիկը։

Որք հոգեւ, որք հոգեւ։ Դիցուք թէ զաւակներ ունենալու բաղձանք կը յայտնուի, եւ բազմաթիւ զաւակաց տէր եղող մը կ'ըսէ։ «Որք հոգեւ, որք կարօտուի», այսինքն ունանք հոան իսկ առնելով կը գտնին, զի շատ նեղութիւն կրած են աղջ ձեռքը. ունանք ալ կարօտը քաշելով կը նեղուին, քնաւ զաւակ ունեցած չլրջալով։ Կերակուրի նմանութեամբ ըսուած է. ամենէն համագամ կերակուրին հոտէն ալ մարդ կը զգուի շատ ուտելով, մինչ անգին աղքատը անոր կարօտը կը քաշէ։ Ուրիշ եւ աւելի երկայն խօսքով՝ «Ով կերեր աղան է առեր, ով չէ կերեր մտան է ուզեր»։

Սե- լիք Երեմի Գալիկ։ Սեւ, ապտոտ ոտքերով աղաքը Երեմի, մարդու տունը կ'աղաւտտեն, անոր մարբութեանը ուսմանն են։

Մարդ է հուս, էն է Գալիկ։ Մարդ մը իր լաւ զգեստներուն մէջ շնորհքով մարդու երեւոյթ կ'առնէ. մինչեւ իսկ էշն ալ իր համտուն աւելի աղուոր շնորհեալ։

Սալ Գալիկ է ինչ, աղաւթն է կո- Գալիկ։ Սալը, որ բոլը կը կրէ, իրաւամբ կրնայ գուռ (Իւր թէ գագահիւ), բայց սալին վրայ նստող մարդը ինչ իրաւամբ կը գանգատի երբ զինքը կրող սալը լուռ է։ Նեղութիւն կրող անձը չի գանգատի, ու նեղութիւն տուողը կը բողբոքէ։

43. Գաւառական բարբառի պատուական ու ամբիւն գոհարներուն խառնուած են քանի մը անպէտ, գոհհիկ եւ բարոյագիտութեն անճիշդ բանաձեւներ, զորս պէտք է խտիւ որոշել։

«Հողէն շատ բան չի կայ, օճը դրամով կ'ուտէ», եւ «Հաւը ջուր կու խմէ (յ)»։ Ստուած կու նայի, իսկալ կարծիքի վրայ հիմնուած առականքն են։ Նշանակէ «սաղը-ցած» բացատրութիւնը, որ գծաբառ կը նշանակէ։

Դառնալով մեր գեղեցկագիտական տեսակետին, կը գտնենք անձնազգի յերկրաւորներ որք գեղեցիկ խօսքերու կեղծ եւ անպէտ նմանողութիւններ են, կամ աղայական ու բանագրութի նմանաձայնութիւններ, զ. օ. «Եւ հրոս, եւ մըս», — «Հաւ լուռ ու կաւ քսէ», — «Դամակ է ու դանակ է», — «Գտար մարդը քաղցիկը վարդը»։

Կան նաեւ գոհհիկ եւ անշահ բացատրութիւններ, ինչպէս. «Չիտ պէտ կու թրքէր», կ'ըսեն այն մարդուն նկատմամբ որ երբեմն հարուստ եւ գոռոզ էր ու այժմ չքաւոր է։ «Դահիկ բերին վրայ տուեր է», կը նշանակէ շատախօս է։ «Բուրաք խլուրին հաւա», (պատճառանք) կրնայ անցիկ, որուն տգեղութիւնը յուսկան շեշտուած է Եւգոփեան զաւառանակին մէջ՝ «Խլուր քնթին ցուրտը մահանա», Եւգոփեայ բարբառը այս առանձին իմաստ ուրիշ ձեւով մ'ալ կու տայ, ինչ որ հարկաւոր չէր, եւ շատ գոհհիկ ձեւով մը, որ զայն բարոյական աշխարհայեցողութիւն կ'ընէ նոյն իսկ անխառն ընկերութեան մէջ (ցոան օտու գարու հայը մահանա)։ Այնպէս քաւառականին մէջ կան քանի մը համարձակ ձեւեր, որք լինելու երկնա ընկերութեան մէջ յիշուելու չեն, սա կայն եւ այնպէս, անպէտ եւ աւելորդ իմաստ մը տալու չէ որ կը ծառային, եւ ունին ուժեղ ու հանձարեղ ձեւ։ Շատ յոյր եւ առոյգ կնոջ համար կ'ըստի. «ո՞ւ մի ոտուն կ'իջէ, գոռն մի փորուն», իսկ շատ նուաստ ու գծուն ազահը ան մարդն է որ «ձոնձը ոտուն կու խանէ»։ Եւ սապոստ ան մը որ մեր երեւալայութեան առջև կը պատկերացնէ մարդ մը՝ ամենէն շնչին բարիքն անգամ վայելելու վարանող, եւ որ, ձանձ մը անգամ — ու ինչ կայ ձանձէն աւելի շնչին — ասքին կը դարձնէ, անպին կը պարձնէ, եւ վերջապէս անոր ալ ամենէն անարգ մասն էր սկսի վայելել, աւելի սուղ մասերը ինայելով։

44. Միեւնոյն առածը այլեւայլ գաւառական բարբառներուն մէջ երբեմն կ'երեւայ քիչ մը տարբեր ու իրարմէ աւելի կամ նուազ գեղեցիկ ձեւերով։ Այնպէս Եւգոփեայ բարբառներուն հասարակաց եղող առականքն ու մի քանիս այսպիսի գանառնութիւն կը ներկայացնեն։ Այնքին կ'ըսէ «Մարդն ի հալալ, էշն ի փալալ», Եւգոփեային՝ «Էշը փալալով, մարդը հալալով», Եւ աղբիւն կ'ըսէ «Էշն ինչ գիտէ լինէ նուէն ինչ է, եւ կը լինեն խօսքը, իմաստը ամբողջ է եւ յայտնի, Երկրորդը կ'ըսէ «Էշն ինչ գիտէ նուէն, կ'երկայ կ'ուտէ փուշը»։

վուսթին զանազանակը իր գեղեցիկ նմանաձայնութիւնը ունի «էշ» եւ «նուշ» բառերուն մէջ, եւ ճիշդ այդ նպատակաւ է որ «նուշ» տեղի «տանն» կամ ուրիշ պատուի անուն չէ գրած. Եւսթինոսը նուա՛ն եւ փոշը հակադրած է, աւելորդ կըրճ մ'ընելով:

«Սոխ չիմ կերեր ուր (որ) սիրտս միմէն», (Ա) աւելի փափուկ է քան «Սոխ չի կերայ քի բերանս հոտի» (Ե): «Խննթը քուն ու բաղդն արթուն» (Ա) աւելի խնայատիպ ձեւը կ'երեւի քան «Խնքը քուն, բաղդն արթուն» (Ե): «Հաստ ու բարակ մէկ գին է, վայն եկեր բարակ մաւնոյն», (Ա.) հարազատ ու ընդի հայ ասացուածքի ձեւ է, մինչ «...վայն է եկեր բարակ մանուկն քլիւն», (Ե.) տաճկերէնէ աղբուած ձեւ է: «Երկու պինդը պատ է պառուեր (պառուեր)» (Ա) աւելի աղուոր եւ բնական է քան «Երկու պինդը պատ է ծախէր» (Ե), որպէս թէ վերջինս ըստած ըլլար այնպիսի մէկէ մը որ առաջինը լսած բայց ճիշդ չէ կրցած յիշել: «Իրեք օր հիւնատութիւն, պահիկ մի հոգեւորութիւն» (Ա), աւելի որոշ գոյներով եւ ճիշդ բացատրութիւն է քան «Քնուկ ցաւիկ, թեզով (ա՛ն շուտով) մահիկ» (Ե) որ օտար բառ մ'ալ ունի: Այնպիսի գաւառականին մէջ «գրխալ» կը նշանակէ գլխանոց, գլխարկ, գլխու ծածկոց, ինչպէս «կրծիկ» կը նշանակէ աղոջ կուրծքի ծածկոյթը, կրծկալը (հայի աստն կը կապուի), ինչպէս նաեւ «գիմակ» գրաբարը կը նշանակէ գէմքի ծածկոց. ուրեմն երբ Անջին կ'ըսէ

«Ելեր է հերսիկ, կտրեր է գլխակ,
Իջեր է հերսիկ, չէ գտեր գլխակ».

Պէտք է հասկնալ գլխարկը, եւ ոչ թէ գլուխը կարուած: Նշն իմաստով է նաեւ սա ասպարուան մէջ «քարէն գլխակ մի, ապառաժէն տնակ մի» ուր գլխակը գլխուն բարձր կը նշանակէ, եւ ոչ թէ գլուխը: Եւ գոկիտի բարբառը բարկացող մարդուն զլուսմը սապէս կը բացատրէ.

«Ելէ հերս, կռէ գլխի.
Իջէ հերս, չի գտնէ գլխի».

Կարծեմ թէ գլխակը աւելի խնայատիպ է, զի հասարակ մահկանացուները երբ բարկանան, ոչ թէ իրենց տղոց գլուխը կը կտրեն, այլ ուրիշ նուազ պատուական բան մը:

«Տալը Գրաւ» էգի մին է տուեր, տղան տատին կող մի խաղող չէ տուեր. (Ա), աւելի

ճիշդ ու գունեղ է քան «Մէլը Գրաւ» էգի մը... (Ե):

«Մէկը չէ աղօթեր չէ աղօթեր, աղօթեր մատն աչքն է խնթեր» (Ե) առաւը Անջայ գաւառականին մէջ չկայ, սակայն Նոր-Նախի-ճեւանի ւայոց տաւածներէն մէկը նոյնը կը ներկայանէ հայի որոշ եւ ուժեղ ձեւով մը. «Խաշ չի հանեցիր չի հանեցիր, մէյ մը հանեցիր, ան ալ աչքդ հանեցիր».

«Ելը իշուն քով կապես, եա առուցր կ'առնէ եա փառուցը» (Ա) կը թուի խնայատիպ ձեւը, իսկ «Ելն իշուն քովը կապես եա վարուցր կ'առնէ, եա բարուցը» (Ե) տեղեկան կամ անձնական սրբագրութեան արգելքը կը կարծեմ: Թուի աչքը մօրուց պէտք է, (Ա) առածին «թուի» ածականն տեղ Եւ գոկիտը «սեւ կ'ըսէ»:

«Գլորեր է պտու կը, գտեր է իր խփիր» (Ա) Անջայ անծանօթ է, ուր թըքերէն միայն կ'ըսուի՝ «Թննճիրէ եռվարլանմըշ, կէթմիշ գափաղընը պուլմըշ», Նաեւ կ'ըսեն՝ «պարմ օյուն, սինէկ պաղատատան կէլիր» (ձեռք թող ունենամ, ծանձը պաղատտէն կու գայ): Եւսթինոսը աւանդներուն մէջ կը գտնեմ «դուն ծննճ ըսէ, ծանձը պաղատտէն կու գայ»:

45. Գաւառական բարբառի մը գեղեցիկ խօսքերուն ամենէն պատուականներն անոնք են ուր ճշմարիտն ու գեղեցիկը միացած են եւ խտացած, անանկ որ կարճ ու կորուկ բանաձեւ մը մեծ ճշմարտութիւն մը կը բովանդակէ: Եւ այդ պատճառաւ է որ գոհարի կամ մարգարիտի կը նմանցնենք զայն: Երկար կ'ըլլար ըսել — «Գրացիներդ չեն ըլլալը քեզի ալ օգուտ ունի, գրացիներդ աւեր ըլլալը քեզի ալ վնաս է, ուստի պատգամօրէն կ'ըսէ՝ «Շէնը չէն է, աւերը գէն է», Փոխանակ երկարօրէն ըսելու թէ փորձառու մարդու մը խրատ հարցնել անհրաժեշտ հարկաւոր է գեռահասից, այնպէս որ եթէ հայր, մայր, կեսաւր չունի մէկը, երթալու անպատշաճ մեծի մը հետ խորհրդակցելու է, սքանչելի կերպով կ'ըսէ՝ Ան որ մեծ չունի, թող երթայ մեծ կարասին հարցնէ».

Պարզ ու քնական գեղեցկութիւն մ'ունենի փոխաբերութիւններն, նմանութիւնը, չափազանցութեան ձեւերն: Օրինակի համար նկատենք առաջին գործածութիւնները: Ասոր շատ նուրբ ու բարակ առարկայ մըն է,

1 Փափաքել էր որ վտաճ ըլլայինք թէ այս երկու առածները Գաւառական էք. Ինքը չէ թարգմանած թըքերէնէ:

ուստի անընդհատ կամ միջոցի ծայրագոյն նեղութիւնը ցոյց տալու գործածուած է. "մազ մնաց որ ինչայի", "մազ մնաց ուր բռնէին խո", տեսնակէտ մը որ գրաբարին մէջ ալ կը գտնենք "մազապուր զերծանիլ", եւ "մազիւ չափ անընդհատ, բայցապարութիւններով: Աս ալ ուրիշ օրինակ մ'է ցոյց տալու թէ գաւառական հայ ոճերը որքան խոր հնութիւն ունին շատ մը օրինակներու մէջ: Կոր գորդներէն ոմանք երբեմն կ'ըսեն "մազի չափ տարակոյտ չկայ", եւ այլն, որ սխալ է, զի մազը քանակի գաղափարը չի շոշափեր այլ անընդհատ: Անգլիներէն կ'ըսուի a hairbreadth escape == մազի լայնութեամբ (մազապուր) պրծում. նաեւ hair-splitting == մազ ճեղքել, այսինքն շնչին եւ անկողի քանագանձներէն փատաբանութեան մը մէջ, որուն մեր գաւառականը կ'ըսէ "մազը ձարէն դատել", նաեւ մազ մը մարմինն ամէնէն բարակ եւ պզտիկ անդամէ եւ, ուստի կ'ըսուի պաշտածօրէն "տատեն մազ մի լուծի", (չի նմանիր անոր ոչ ֆիզիքական եւ ոչ մանաւանդ բարոյապէս), կամ թէ "մօրմէն մազ մի կալէ հերիք է", այսինքն թէ՛ մօրմէն մէկ հիւլէ իսկ ժառանգած ըլլայ, ան կը բաւէ այս աղուն ամբողջ էութիւնը ազնուացնելու (մայրը այնքան գերազանց ազնուութեան տիպար մըն է): Իսկ երբ կ'ըսուի թէ "մազին գիմովը", այս կամ այն բանը ըսած է, հոս մազերուն անթիւ ըլլալուն նայելով կ'ըսուի:

Բնական եւ պատշաճ են նաեւ —եղ բանի կիրարկութեանը. "Ասեղ ձգես վար չկենի", "Ասղանը ծակէն շինտուտան կու գիտին", "Ասեղը շուք կ'անէ", եւ այլն: Բայց եւս օւնի իր աղուօր գործածութիւնները իբրեւ ամուրի եւ գիմացկունի տիպար. "քըզ քարն ամուր է", "քարին հետ կու ծնծուտի (այս կերպասը)", "քարէն ըւր կու հանէ", "քարին վրայ կոխէ քարը կու պատուի", "քարէն կու քակի" (շատ գծապարութեամբ կը փրթի տեղէն կամ գրամը ձեռքէն), "քար սիրտ" (անգութ), "քար գլուխ" (յամառ) եւ այլն: "Քար տ'ուտին", կամ "քար տի կոծին", ըսել է թէ հացի, ուտելիքի պէտք ունին "քարէն կակող". կը նշանակէ ունէ բան որ կրնայ ծամուիլ, հոգ չէ թէ՛ լաւ ուտելիք մը չգտնուի: Իսկ "քար զքար կ'ուտէ", կը նշանակէ խուճապ եւ շտապում: "Քար տնկել", արձան մը, յիշակերտ մը կանգնել է, այսինքն յիշատակելի գործ մը կատարած ըլլալ ("քար մի տնկեց Ալինը մէջ"),

Այս բառերի եւ չարի խորհրդանշէ եւ նկատուած, ուստի կ'ըսեն "սեւ օձը", "սեւ կատուն", երբ վատ անձի մը վրայ է խօսքը: Ճերմակ լուսաւոր եւ բարի է. "Ճերմակ-երես լընիս", օրհնութեան ձեւ է. "սեւ-երես", յանգիմանութիւն է:

Այս ամենուն հետ եւ աւելի բարձր կարգի գեղեցկութիւն մը շատ խօսքերու մէջ կը գտնենք, այսինքն բանաստեղծական չափակցութիւն մը, կշիռ մը, քայլուածք մը ուր երկու անդամներ իրարու կը յայնորդեն ու կը պատասխանեն ինչպէս պարի մէջ: Այս չափաբերական հանգամանքը մերթ երկու բառերու եւ մերթ երկու համակարգ կամ ստորակարգ խօսքերու մէջ կը կայանայ: Քանի մը օրինակներով պարզեմ այս յատկութիւնը:

"Ծեր դարն ալ դիւր կ'ուլլի", Հոս "դար" բառը "դիւր"ին հակադրուած է: Պարզագոյն ձեւն է:

Երկու իրարու նման պտուղներ, անասուններ կը յիշուին խօսքին իմաստը կրկնելու եւ ուժգնացնելու համար, եւ այս կ'ըլլայ բանաստեղծական չափակցութիւն մը (symmetry) պահելով, զոր օրինակ.

"Տոնծ էր նը հասաւ, ինծոր էր նը կարմրեցաւ", Ասոր նման է Եւգիոյի բարբառին աղուօր մէկ առաջը. "Տանծը կոծ ունի, ինծորը քինթ ունի", որ կը նշանակէ "եթէ ուզես, կրնաս թերութիւն մը վերադարձնել ունէ բանի կամ անձի",

Շանը չափիկ կու հագցնէ, կատուին վարտիք: Շանը շնութիւնը գիտէ, կատուին բնութիւնը: Սեւը սարէն (կու գայ), ձերմակը ձըրէն: Ետիդ հով (լընի), էղջիդ ծով (անէծք է):

Բանաստեղծական այս համակշիռութիւնը յառաջ բերելու համար յաճախ բառ մը խօսքին երկրորդ անդամին մէջ կը կրկնուի, զ. օ.

Օձուն վրայ թքնէ, օյ կու սատկի: Գազին վրայ նստի, քուլ կու չորնայ: Գարուն վրայ կոխէ, քուլ կու պատուի: Գետը լեցնես, քեդ կու կոյնի:

Որ քարն որ ամուր է, թող երթայ գլխին ան քարն զարնէ:

Ժողովրդի հանձարեղ զաւակի յստակափա եւ ճաշակագէտ ողջմտութեան մէջ մէկ կոթողներ են այդ օրինակները: "Օձուն վրայ թքնէ" կու սատկի, "Որ քարն որ ամուր է թող երթայ գլխին անոր զարնէ", եթէ ըսէր" պիտի

չունենար ոչ նոյն պայծառութիւնը եւ ոչ նոյն հրապանքիչ գեղեցկութիւնն եւ ոյժը:

ԱՅ. Շատ հետաքրքրական քայց նաեւ շատ դժուար հարց է թէ այս հայ գեղեցկաբանութիւններն երբ ստեղծուած են: Յայտնի է թէ անոնց ամենը չունին միեւնոյն հնութիւնը: Ոմանք նոր ժամանակաց յօրինուածք են, ոմանք վերջին դարերու, եւ այլք շատ հին դարերու: Առանց մանրակրկիտ խոյզ եւ խնդիր ընելու, կ'ուզեմ քանի մը դիտողութիւն ներկայացնել այս մասին:

Ասացուածոց եւ առածներու մէջ մասը Ակնայ մէջ յօրինուած են, զի տեղական սովորութեանց եւ աշխարհագրական կամ տեղագրական հանգամանաց եւ ընտանեկան ծանօթ անուններու հետ կապուած են: Թիշնէ պէտք է թէ Ակն քաղաքը ամեն կողմէն լեռներով շրջապատուած է, եւ Եփրատի ափաց վրայ կառուցուած է: «Արեւս քարին վրայ է, կը նշանակէ ծեր եմ, իմ կենաց արեւը մարը մտնելու վրայ է. կ'ակնարկէ Ակնայ արեւմտեան սարը, որուն ետեւ արեւը կը մտնէ:

«Նա քարն ուր նա քարը գայ, (չի տ'երթամ, չի տի տամ, եւ այլն), կ'ակնարկէ քաղաքին արեւելեան եւ արեւմտեան երկու բարձր սարերն, եւ ըսել կ'ուզէ թէ աւելի Նարաւոր է որ այդ երկու լեռներն իրարու գան, քան թէ ես այս բարձր ընեմ:

«Բինթը Պոգուտէն ջուր կու խմէ, այսինքն շատ բարձրայն եւ հպարտ է, կ'ակնարկէ քաղաքին արեւելեան լեռան մէջբնի այն մասն ուր Պոգուտ անուն աղբիւր մը կայ:

«Պէտեցն տնէն Վառնց տունը խնամի՛ ես կէր, ինչո՞ւ այդքան փափգորէն կը վարուիս, նազ կ'անես: Ակնայ երկու երեւելի ընտանիքներու անուններն են Պէտեցն եւ Վառնը (որ Արփարենք ալ կը կոչուի):

«Մանէ, մանէ, Ման խաթուն, մանը կ'անէ քեզ խաթուն. ջահ կամ ճախրակի վրայ բամբակը թելի վերածելը գրեթէ ամեն Ակնցի կնոջ մէջ գործն էր, եւ տնայնութեան ապացոյց կը նկատուէր, ոչ թէ շքանորութեան:

«Թուրք թուրքը կու նայի, կու հասնի: Թէեւ Արաբկիւր եւ ուրիշ շատ տեղեր թիթենին ծանօթ է, Ակն կը համարուի անոր թագաւորութիւնը, զի անոր պարտկէներն լեցուն են թիթենիի գանազան տեսակներով:

«Նը ու մեռը ին իրարու հետ, (շատ սիրով.) — «Սիրն ու բերն ին իրարու հետ» (շատ հակառակ.) — «Անտիկը վազեց ես ալ վազեցի,» ձեւաբանութիւններն են որք Ակնայ շատ

ընտանի կերակուրներու, խաղերու եւ ծանօթ անուններու վրայէն շինուած են: Ըստ երկրի խոսքեր ալ որք Ակն յօրինուած ըլլալու երեւոյթ ունին, ինչպէս «Մար պիտի ու բերան չի պիտի,» «Ինտոր աղիկի, աննիկ հարս,» «Լուար կ'երթայ, լուս չի տար,»

Առածներէն ոմանց մէջ թըքերէն բառի մը ներկայութիւնը կը բաւէ ցոյց տալու, ընդհանրապէս, թէ շատ հին դարերու մէջ շին յօրինուած, զ. օ. «Եւ աղն է պակաս, Եւ մաղը,» «մարդն ի հալաւ, էշն ի փալաւ,» «քեզ Խաղալու կու դնէ կ'ուտէ,» «Սարերուն կաջաւը մարմանդը հողո ին արեր,» «Դիտենք, սակայն, թէ կրնայ հին հայ առածի մը մէկ բառը թըքերէնի փոխուած ըլլալ նոր ժամանակներու ընթացքին, ինչպէս որ ուրիշ շատ առածներու մէջ հայերէնի նոր բերականական ձեւեր հինքուն տեղ դրուած են:

Բառերու, ասացուածներու շատ հին ձեւեր խօսքին վաղնջականութեանը նկերը կրնան համարուիլ: «Հող ու մախիւր եղաւ,» Ակնայ ընտել ասացուածներէն է, որ կը նշանակէ փճացաւ, աւերեցաւ, չէք եղաւ: Թէ այս ասացուածը նոր ժամանակաց կամ միջին դարուց մէջ ծագած չէ, յայտնի է անիկ որ մեր օսկեղծիկի հին մատենագրութեան մէջ ալ կայ նոյնը, «Հող եւ մախիւր եղին,» եւ որովհետեւ մեր գաւառացի ժողովուրդը իր խօսքի ձեւերը գրեթէ չառնել, կը հետեւի թէ մեր հին մատենագիրը ժողովուրդէն առած է այդ ձեւը, եւ թէ ուրեմն անիկա նախապատմական դարերէ ի վեր գոյու թիւին ունեցած է: Ասոր նման է նաեւ «մազ մնաց որ,» ասացուածը, «քիչ մնաց որ» «սակաւ մի եւս եւ,» նշանակութեամբ. կրնայինք համարել թէ նոր ժամանակաց մէջ շինուած ձեւ մըն է, եթէ մեր հին մատենագրութիւնը եւ դարուն մէջ իսկ «մազ գալուր լինել,» եւ այլն ըսած ըլլալը: Ուրեմն Հայք, ինչպէս եւ ուրիշ ժողովուրդներ, շատ հին դարերու մէջ մաղը ամենամանաւ անըպետի նշանակութեամբ գործածած են: Պարզ վաղնջական ըլլալու է նաեւ «կուտ կուտ ու ցոր ցոր» անիւ ասացուածը, զի «ցորը,» որ «ցիւր,» (ցիւր) արմատին ուրիշ մէկ ձեւն է, վկայ է անոր նախապատմական հնութեանը. պատմական ժամանակաց մէջ արմատի նոր ձեւեր չեն ստեղծուիր: Ամենահին ծագում ունեցող խօսքերուն կարգը կրնան դրուիլ սապիտի բանաձեւներ — «Տես ու ուս է,» — «Եւ ձեւը չգիտէ,» — «Որք հոտուն որը կարօտուն,» — «Սէրը սուր է, աւրեւը ջուր,» — «Աւ իր է, ուշ իր տիրու,»

— «Կուտը կուտին օգ է», — «Հէնը չէն է, աւերը զէն է», — «Մար զմանուկ կ'ուտէ», Ի հարկէ այսպիսի խօսքերն ալ քիչ կամ շատ քե. րականական ձեւի եղանակաւորութիւնը կրած են դարերու մէջէն անցնելով, օրինակի համար «մայր զմանուկ ուտէ», ձեւը փոխուած կ'ըլլայ տակաւ «մար զմանուկ կ'ուտէ», Բաւական հնութիւն ունենալու են նաեւ «լաւ է հիւանդը քան զհիւանդիւր», «Չէ խաղցեր կարմորակ, խաղցր է կշտափորակ», եւ նման բանաձեւեր, «խաղը Տէրը զօրաւոր կ'անէ», — «Արտով սիրածը, եկեղեցու պսակածը», — «Թանով պատարագ կ'ուլի», — «Ան շանը ան շարա. կանը շատ է», եւ այլ նմանօրինակ խօսքեր որք քրիստոնէական եկեղեցւոյ վերաբերալ յիշա. տակումներ կը պարունակեն, առաջին կարգի հնութիւն չունին, եւ ոմանք կրնան վերջնագոյն դարերու մէջ յօրինուած ըլլալ:

(Հորոհ-իւնի)

Մ. Ս. ԳԱՐԱԻԷԼԵԱՆ

ՍՍՏՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՏԻՐ-ՄԻՆԵՍԵՆՆԵՐ Ե. Վ., Հայոց եկեղեցու յարաբերու. թիւները Լորտոց եկեղեցիների հետ. հայկական եւ ասորական աղբիւրների համեմատ: Էջմիածին, 1908, 80 էջը ԺԲ + 335: 9/16՝ 2,50 ըը.:

Դորութիւն մը չէ որ կը դնէ հրապարակին վրայ երուանդ ՎՏԳ., այլ լոկ աւելի ընդարձակ շրջանի կը դիտէ մատչելի ընել չորս տարի յառաջ ի լոյս ընծայած կարեւոր գործն, «Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den syrischen Kirchen» հայերէն խմբա. գրութեամբ: Գործոյն բովանդակութիւնն առւած ենք արդէն այլուր, երբ կը մատնախօսէինք Նոյ. նին գիրմաներէնին վրայ: (Հնաք. Ամս. 1907, էջ 252—256) Կրկնութեանց մէջ մանկ աւելորդէ:

Հայերէնա պարզ թարգմանութիւն մը չէ գերմաներէն աշխատութեան, այլ նոր խմբա. գրութիւն մը, ճիսացուած նորանոր յաւելումա. ներով եւ ուղղութիւններով, որոնք անհրաժեշտ ալ էին չորս տարի յետոյ. փոփոխութիւնքս մուտ գտած են յատկապէս առաջին երեք գլուխներու մէջ. հոս ի բաց ձգուած են միայն ասորերէն լինադիրներն, ինչպէս եւ յաւելումներն, որոնք եւրոպացի ընթերցողներ մասնաւորապէս կրնային հետաքրքրել:

Դոր փոփոխութիւնը շատ կէտերու մէջ կը բարձրացնեն հայերէնի արժէքն գերմաներէնի հանդէպ. այնպէս որ այսուհետեւ առաջնու. թիւնն հայերէնն պէտք է վայելել բանասիրոց ձեռքին մէջ:

Ի մատոյնկատելով բովանդակութիւնն ա. մէն կէտի մէջ հեղինակին համակարծիք ի հարկէ կարելի չէ ըլլալ, մանաւանդ այսպիսի երկա. սիրութեան մէջ, ուր շատ խնդիրներ առաջին անգամ կը շոյափոխին: Երկրացոյց մեր ուսումնա. սիրութեանց ունեցած ենք առիթ հոս եւ հոն մատնանշելին ինչ կէտեր, իրարեւան հաւանական, ուրախ ենք որ Մեծ. Հեղինակն առած է այսպիսի տեղիքն ուշադրութեան եւ փոխադարձ րարեա. ցակամ խորհրդածութիւնը կցած: Բայց դար. ձեւը հետու են մեր համոզումք իրարմ ինչ ինչ խնդրոց մէջ, յատկապէս Բարգէնի թղթոց եւ գումարած ժողովներու ժամանակի եւ տեղոյ մասին (էջ 66—68, ԱՐՏՏ, 1908, էջ 690—707), Յուլիանոս Աղիկառնացւոյ եւ փիլոսոփեսայ գրութեանց (էջ 90), Խոսրովի եւ Եւփ. Օձ. նեցւոյ յարաբերութեանց (էջ 178), Դերայի. դրոշմատի ժողովոյն ժամանակի (էջ 212) եւն մասին. որոնց մտադրք ենք առանձինն վերագառ. նալու, թէ Խոսրովի ակոյիանն իմաստասէր դա. թողիկոսն է, ինչպէս կը հաստատենք (ՀԱ, 1904, 264—5), զարձեւալ առանց ապացոյցի ընել կ'ուզուի: Իսկ Օձնեցւոյ դաւանութեան հայրին մասին եւ հարկադրութիւնը ըսել թէ Տէր-Մինա. սեանց յայտն «պատմական ճշմարտութիւնը վե. րականգնելու տենչով, շատ չէ շարժած եւ իւր քայլերն առանց նախապաշարման չեն: Լրջու. թեամբ հարկէ գտնադանել նախ Օձնեցւոյ վա. եր եւ անվաւեր գրութիւնքը, եւ ապա քննել դա.ւանաբանական ըմբռումն (Հմմտ. 208): Մա. նազկերտի 726ի ժողովն «Քաղկեդոնականու. թեան» հարցին հետ կապ չունի ըմաւ, եւ իմաս. տասիրիէ-Երեմիոն գրութիւնքը լուելայն» քաղ. կնգոնիկ. կը ներկայացնեն զինքը: Իսկ թէ զայն հաստատելով (Հմմտ. Հանդ. Ամս. 1905, էջ 366) կը գիտենք որ «կաթողիկոսութիւնը որ եւ է բան չահի, կամ Հայոց եկեղեցին կորցնի» (էջ 179) անարգաբարձի հետեւութիւն մ'է հեղինա. կէն, ինչպէս եւ առ հասարակ էջ 178 մեր մէջ նախադասութեան առած մեկնութիւնը. հոն ու. զած էինք պարզապէս ի դէմս Միթիմարեանց ու Դ. զուած բացառաշուքութիւն մ'ը անտեղի ցուցնել, որ, իցաւ, անհաճոյ երեւցած է: Քաղկեդոնական կաթողիկոսներ ընդունելով կամ չընդունելով տակաւին ծածկուած չի մնար «քաղկեդոնիկ»